

Познавателни възможности на 5-7-годишните деца за цветно моделира- не на звуковата форма на думата

Веселина Петрова

1. Актуалност на проблема

През последните десетилетия се проведоха редица психолого-педагогически изследвания върху познавателните възможности на децата от предучилищна възраст за условно цветно моделиране на съществените признаци както в конкретни, така и в абстрактни обекти от обкръжаващата ги среда. Сред тази обекти се включват и речевите звукове, чиито съществени признаци се възприемат предимно по слухов път и за ус-

вояването им трябва да се създадат определени условия. Според Д. Б. Елконин, Л. Е. Журова и др. най-напред следва да се включат похвати за целенасочено изменение на звуковия поток на речта, чрез които да се представят основните му сегменти, за да се предизвика слухово съсредоточаване над тях. Освен материализирането в акустичен план се налага и изграждането на зрително поле, в което да се отразяват резултатите от познавателната дейност със звуковата форма на думата. В хода на реализирането на тази постановка за непосредствената зависимост между артикулационно-

акустичния план на познавателната дейност с речевите звукове и онагледяването им се предлагат различни решения. Съществените противопоставяния между тях се изразяват в следните въпроси:

1. Обобщено или конкретизирано да се използва цветът на обозначаване на звуковете в речевия поток?

2. Кои от съществените признаци на речевите звукове трябва да се материализират чрез различни цветове?

3. Какви логически операции трябва да се предложат за усвояване от децата, за да може да се формира готовността им за звуков анализ и звуков синтез в хода на тяхното ограмотяване в първи клас?

С така определените въпроси не се изчерпват богатите педагогически функции на цветното моделиране на речевите звукове, а само се поставя за обсъждане един аспект от практиката на подготвителното обучение по четене и писане в детската градина. Провеждането на тази дискусия се обосновава и от възникването на ежедневни проблеми в хода на внедряването на вариантите за програмно-методическа документация в предучилищните заведения през изтеклата учебна година. Затова със статията се цели да се систематизират резултатите от редица съвременни изследвания за влиянието на цветното моделиране на речевите звукове върху

познавателните възможности на децата за усвояването им, както и да се уточнят развиващите функции на онагледяването чрез цветни знаци за овладяване на звуковия анализ и звуковия синтез на думата в условията на подготвителното обучение по четене и писане в детската градина.

2. Проблемът за цветното моделиране на речевите звукове и познавателните възможности на 5-7-годишните деца за прилагането му

Известно е, че въвеждането на нагледните средства се осъществява в съответствие с прилагането на основния метод за ограмотяване в първи клас. Затова работещите по буквослагателния метод се съсредоточават върху разработването на похвати, чрез които се стимулира непринуденото запомняне на образите на буквите и тяхното бързо разпознаване. При ограмотяването чрез метода на целите думи се акцентува върху поредността и последователността на буквите, за да се запомни зрително представата за записаното название. С внедряването на звуковия аналитико-синтетичен метод се променят изцяло теоретичните основи на процеса на ограмотяването и центърът на познавателната дейност се очертава в звуко-буквените отношения. Пред учителите и децата се оформя основният въпрос за обособяването на слуховите представи за речеви-

те звукове и отбелязването им с подходящи нагледни опори. От направените опити за онагледяване заслужава внимание учебното помагало, което се предлага от Д. Б. Елконин за обучението на първокласниците в предбуквения период. В това помагало се очертава общата схема за идентифицирането на звуковете в думата чрез съществените им признаци. Обособяват се седем последователни степени, през които от децата се усвоява учебно съдържание за съществените признаци на звуковете в думата, както и за връзките и зависимостите между тях.

В първата степен се предлага звуковата схема, чрез която се уточнява последователността на звуковете в думата. Посредством последователно подреждане на квадрати се представя непрекъснатостта на звуковия поток в конкретното название.

Във втората степен се конкретизират похватите за отбелязване на звуковете върху звуковата схема. Предлагат се начини за обозначаване на обобщената представа за звук в думата чрез кръгче, което се приема за основен знак.

В третата степен се извършва основното противопоставяне на гласните и на съгласните звукове в думата, а целостта на звуковия ѝ поток се определя чрез знак за мястото на нейното ударение. Така чрез знаците за гласните и съгласните звукове, както и за място-

то на ударението в думата, може да се моделира звуковият състав на всяко название, но от Д. Б. Елконин се препоръчва моделирането само на тризвукови или четиризвукови думи.

В четвъртата степен се онагледява противопоставянето на съгласните звукове по твърдост/мекост и се предлагат знаци за отбелязване на различията им. Тук трябва обективно да се отчете фактът, че с увеличаването на знаците за съществените диференциални признаци на звуковете се затруднява познавателната дейност на децата от предучилищна възраст, тъй като коментираното пособие се адресира предимно към първокласниците.

Изискванията към познавателната дейност се усложняват още повече в петата степен, когато се включва и противопоставянето по звънкост/незвънкост на съгласните звукове. За това противопоставяне също се въвеждат знаци.

В шестата степен нагледното пособие се освобождава от ограниченията на звуковата схема, но се запазват всички знаци за съществените диференциални признаци на звуковете в думата.

В седмата степен върху нагледното пособие не се отбелязват нито звуковата схема, нито съществените признаци на звуковете, тъй като обучаваните се справят с всички задачи в умствен план. Така в последната степен се пости-

га равнище на познавателна дейност със звуковата форма на думата, от което може да се постави началото на работата над звуко-буквените отношения.

Това нагледно пособие не може да се приложи в практиката на детската градина, тъй като в предучилищната възраст трябва да се решат специфичните проблеми на подготвителното обучение по четене и писане (17, 51–53). Затова от Л. Е. Журова се предлага обозначаването на съществени-те признаци на звуковете да се извършва чрез договорени цветове. В условията цветен звуков модел се включват три цвята – червен, син и зелен, с които съответно се обозначават гласните, твърдите съгласни и меките съгласни звукове. Работата с цветовете се включва след като децата се запознаят със звуковата схема и се приучат да обозначават с бели картончета върху нея мястото на всеки речев звук. Първото разграничение между звуковете се постига посредством отбелязване на гласните звукове с червен цвят, а твърдите съгласни звукове – със син цвят. С обогатяването на слуховите представи за съгласните звукове се прибавя и зеленият цвят, с който се обозначават меките съгласни звукове. Цветният модел на звуковете в думата умело се използва от Л. Е. Журова (10, 73–150) за постепенен преход на децата от звуковите към звуко-буквените отношения чрез системното им ус-

вояване.

От изводите на Л. Е. Журова за познавателните възможности на 5–7-годишните деца успешно да моделират звуковете в думата чрез цветове се обосновава потребността от редица други изследвания. Така например от Л. Н. Невска се проверяват възможностите на 5–6-годишните деца да уточняват мястото на ударението в думата (13, 15). За разлика от Л. Е. Журова, според която 6–7-годишните деца осъзнават смисло-различителната роля на ударението в думи-омографи (10, 133), от Л. Н. Невска се разработва методика за определяне на словесното ударение от 5–6-годишните деца. Цветното моделиране на ударението в думата се съчетава със словесен образец. Затова към всички цветни знаци на Л. Е. Журова от Л. Н. Невска се прибавя и черният правоъгълник. Той се поставя под червеният квадрат, за да се отбележи, че гласният звук е носител на ударението в думата.

В друго изследване, проведено от Н. С. Старжинска, се доказват познавателните възможности на 4–5-годишните деца за разбиране на съществениите диференциални признаци на речевите звукове. Предимно чрез игрови похвати се изгражда методика за противопоставянето на съгласните звукове по звънност/незвънност. Резултатите от противопоставянето се отбелязват с червени ъгли върху горния десен край на синия

или на зеления квадрат, за да се разграничи звънкият от незвънкия звук (16, 75). Разграничаването на звънките съгласни звукове се извършва чрез акустичния похват, а като допълнителен начин за проверка се ползва физиологическият похват.

Освен от идентифициране на съществените признаци на звуковете в думата цветното моделиране се прилага и за представяне на четивната техника, както и на правилата за писане. Чрез предупредителните функции на червения цвят в звуковия модел на думата се очертават основните ориентири за синтезирането на звуковете. В зависимост от мястото на гласния спрямо съгласния звук от обучаваните трябва да се използват различни похвати за звуков синтез.

Така например, ако сричката е затворена от типа *ГС* (от, ах, аз и т. н.) се оформя модел от червен и син квадрат, чрез който се посочва основният начин на сричкообразуването. Поради относителната автономност на звуковете в затворената сричка, тя се образува значително по-лесно от артикулационна гледна точка чрез последователно учленяване на гласния и съгласния звук. Тази последователност нагледно се посочва чрез подреждането на предупредителния знак за изпреварващото произнасяне на гласния звук и сливането на съгласния звук с него.

По-голяма трудност за чете-

не се предизвиква от отворената сричка от типа *СГ* (на, да, ба и т. н.), в която спойката между звуковете се уточнява като монолитна. Произнасянето на съгласния звук винаги се поставя в непосредствена зависимост от артикулацията на гласния звук. Затова се извършва изпреварващо ориентиране към гласния звук, за да се уточни произнасянето на съгласния, който е разположен пред него. Чрез цветното моделиране на отворената сричка посредством подреждането на син и червен квадрат, се предразполага възприемането на гласния звук и последващото съобразяване с него на звуковъзпроизвеждането на съгласния звук (9, 25).

Чрез цветното моделиране се представя и четенето на твърдите и меките съгласни звукове в отворена сричка. Така например четенето на срички от типа *СГ* и *С'Г* (са, ся) се извършва в две основни разновидности. В двата типа срички движението на погледа изпреварващо обхваща най-напред знака за гласния звук, но условията на изговора се променят в зависимост от противопоставянето по твърдост/мекост на съгласния звук в слуховите представи на четящия. Тези съществени различия сполучливо се интерпретират в методиката за онагледяване при четенето на твърдата и меката отворена сричка, която се разработва от Е. А. Бугрименко и Г. А. Цукерман (3, 40).

В методиката на подготвителното обучение по четене и писане цветните модели се прилагат и за решаването на задачите на умственото възпитание. Речевите звукове и техните съществени признаци се приемат като необходими условия за формулирането на самостоятелни изводи от обучаваните. В изследванията на Н. С. Старжинска се апробират практически действия за изменение на статичния фонеман модел, за да се представи нагледно взаимната връзка и зависимост между елементите в цялото. Чрез тези изменения върху основния ред се подреждат само знаците за звуковете в силна позиция, които се намират под ударението на думата. Малко по-ниско от тях се подреждат знаците за звуковете, които не се намират под ударение (16, 116).

Подобни похвати за умствено възпитание на децата чрез фонемния анализ на думата се предлагат у нас от Е. Петрова (13, 81). Според нея чрез цветното моделиране на звуковия състав на думата може да се покаже както процесът на опознаването на речевите звукове, така и резултатът от него. За тази цел еднаквите звукове в думата трябва да се обозначат със сини жетони, а различните – с червени. Похватът може да се приложи за онагледяване на звуковото сходство и звуковото различие в думи от типа ССГ – СГС (мак, рак; сос, кос; оса, оси и т. н.).

Посредством цветното моделиране може да се представи смислоразличителната функция на звуковете в думи от типа СГСГ. Чрез подмяна на цветните знаци в звуковите модели се показва образуването на нови собствени имена и се уточняват звуковите различия между тях (Н, Л – Нана, Лала). Предлагат се начини за подмяна на повтарящ се гласен звук в думата и се онагледява сричкообразуващата му функция (а, и – мама, Лала / Мими, Лили). С конкретни методически решения се демонстрира образуването на нови думи чрез противопоставянето на звуковете по звънност/незвънност.

В практиката и теорията на подготвителното обучение по четене и писане у нас се следва принципът за приемственост в работата на детската градина и началния курс. В изследванията на Ст. Здравкова (12, 22–25), Ф. Даскалова (8, 218), се прилага предимно разграничаването на гласните от съгласните звукове. Цветната символика в помагалата за детската градина се променя в зависимост от обозначенията в буквара. Така например в двете тетрадки по роден език, които се разработват от Ф. Даскалова и И. Колева (6) се ползват цветните знаци на буквара, издаден през 1986 г. Затова съгласните звукове се обозначават със светлосин цвят, а гласните звукове – с тъмносин. Оригинална е и идеята за представяне

то на думата във формата на къща. Върху покрива на къщата се рисува комин, чрез който се уточнява мястото на ударението в думата. С този похват се онагледява мястото на ударението във всяка дума, както и достъпно се показва промяната на мястото в думи-омографи.

По-различно становище за цветното моделиране се защитава от Б. Ангелов, според който „е желателно отделните звукове да се обозначават по един и същ начин, т. е. явлението звук да се материализира по един и същ начин за всички звукове“. По-нататък от автора се уточнява, че може да се правят изключения в следните случаи: „при заместването, когато се маркира новият звук (примерно с друг цвят жетон) и се сравняват двете думи (старата и новата) или при прибавянето, когато новият звук може да се маркира по друг начин (2, 75).

В единия от вариантите за програмно-методическа документация (15, 130–133) се предлага похват за разноцветно моделиране на звуковете, чрез който 5–7-годишните деца се насочват към звуко-буквените отношения в думата. Така се стимулира слуховото диференциране на отделните фонемни в думата и зрителното съсредоточаване за откриване на съответствия между предложени цветни фигури.

Разноцветното моделиране на звуковете в думата се предлага

у нас значително по-рано от Й. Данаилов (4, 116–117). Прави се опит за представяне на буквите чрез цветовете на жетоните за моделиране. Работи се с жетони, оцветени в мораво, алсно, синьо, зелено, бяло. Според автора: „Първият звук от наименованието на цвета ще е наименованието на буквичката на този звук“ (4, 116). Оказва се, че с така предоставеното помагало се създават повече трудности в опитите на децата за звуков анализ и звуков синтез на думата. По-конкретно тези трудности се конкретизират в следните направления:

1. Влиза се в противоречие с опита на детето, според който буквата е графичен знак на звука (или в частност на звуковете) и се запомня значително по-лесно, отколкото предлаганото от Й. Данаилов правило за отъждествяването ѝ с цветен знак. При това названието на буквичката е определено да се извърши чрез звуков анализ на названието на цветния знак.

2. В предложената система от цветни знаци буквата *б* се представя само чрез мекия звук *б'*, който се извлича от названието *бяло*. По този начин фонематичното възприемане на звука *б'* у детето се противопоставя на верността на игровите действия, които то трябва да извършва в играта с правила. Така например при моделирането на думата *баба* чрез посочените цветни знаци се подрежда звуков модел от бяло, алсно,

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА

В. ТЪРНОВО ДП

9337/1986

бяло, алено. След игровите действия за звуков анализ на думата децата се насочват към звуковия и синтез според обозначенията на нейния фонемна състав [б'аб'а]. В този и подобни случаи се доказва несъвършенството на коментираниято нагледно пособие, чрез което зрителната опора съществено се различава от фонемния състав на думата.

От краткия обзор на източниците за осъществяване на подготвителното обучение по четене и писане, както и от учебниците за начално ограмотяване се установи, че отношението към цветното моделиране на звуковия състав на думата и неговите функции за общата и специалната подготовка на децата за училище се оформят в съответствие с основния метод за усвояване на писмената реч в първи клас. Обозначаването на звуковете с цветове винаги се подчинява на определени образователни задачи, чрез които се създават необходимите предпоставки за понататъшното обучение на децата.

От изследванията на вече споменатите автори Д. Б. Елконин, Л. Е. Журова, Л. Н. Невска, Н. С. Старжинска, Е. А. Бугрименко, Г. А. Цукерман и др. се уточни, че у децата от предучилищна възраст могат да се развият познавателни възможности за условно цветно моделиране на съществените признаци на фонемите в думата. Чрез цветното моделиране се представят както общите

признаци на думата, които се отразяват чрез броя на нейните звукове, последователността, поредността им, така и във взаимната зависимост между тях. От друга страна, чрез цветното моделиране се обозначават специфичните особености на звуковете в думата, което се постига чрез разграничаването им на гласни с и без ударение, а за съгласните се посочва противопоставянето им по твърдост/мекост, по звънкост/незвънкост.

В съвременния български буквар се използват споменатите знаци за представяне на общите признаци на думата чрез ограниченията на звуковата схема (11, 18–21). От 22 до 25 страница на буквара се въвеждат основните знаци за условно цветно моделиране на фонемния състав на думата. Прилагат се само основните разграничения за гласните звукове (червени квадрати) и за съгласните звукове (сини квадрати). Чрез тези достъпни зрителни опори се онагледява механизмът на четенето и правилата на писането. От обстоятелството, че 45-тe звука на съвременния български език трябва да се обозначат с 30-те му букви, се оформя и основният проблем за цветното онагледяване на звуко-буквените отношения. Най-важното предназначение на това онагледяване се свежда до целенасоченото предпазване на обучаваните от типични грешки при конкретизирането на зависимостите

между слуховите им възприятия за звука и думата и тяхното нагледно обозначаване. Затова чрез психолого-педагогическо изследване се направи опит за конкретизиране на познавателните възможности у 5–7-годишните деца за цветно моделиране на речевите звукове, както и за целенасочени практически действия с елементите на цветния модел за представяне на резултатите от звуковия анализ и звуковия синтез на речта.

3. Постановка на опитното обучение и анализ на получените резултати

Чрез опитно обучение се проследи развитието на умения за моделиране на звуковия състав на собствени имена у 125 деца на 5–7-годишна възраст, посещаващи детски заведения в градовете Велико Търново, Плевен, Ловеч, Троян, Лясковец през периода от септември 1993 г. до май 1995 г. В предлаганите за цветно моделиране собствени имена се включиха 45-те звука на съвременния български език. С разширяването на традиционното учебно съдържание се поставиха редица познавателни проблеми пред децата, които не можеха да се разрешат само чрез редуването на червени и сини квадрати, за да се представи точният звуков състав на собственото име. С децата се договори едно основно правило за познавателната им дейност, че ако се затруднят при отбелязването на

някои от звуковете в собственото име, трябва сами да си изработят цветен знак от червения и синия квадрат. Това правило се конкретизира според практическите изисквания на обучаващата игра в следните варианти:

1. Съставяне на условни цветни модели за собствени имена, в които се редуват само гласни и твърди съгласни звукове. За тези модели се ползват само червени квадрати за гласните звукове и сини квадрати – за съгласните звукове.

2. В условния цветен модел трябва да се отрази звукосъчетание, което се записва само с една буква. Знакът за звукосъчетанието се изработва чрез комбинирането само на части от познатите цветни знаци, в които се обозначава последователността на съгласния и гласния звук (*йу*, *йа*) или на два съгласни звука (*шт*).

3. Ако един звук се записва с две букви (*дз*, *дз'*, *дж*), в цветния модел се предвижда място за записването им чрез последователно подреждане на два сини квадрата.

Опитното обучение се проведе чрез серии от игри с правила за усвояване на речевите звукове по групи както следва: гласни, сонорни съгласни, проходни съгласни, преградни съгласни, преградно-проходни съгласни. За да се предизвика желание у децата за участие в игрите с правила се предвиди постепенно усложнява-

не на познавателното им съдържание в два основни цикъла на подготвителното обучение – за 5–6-годишните деца и за 6–7-годишните.

В познавателното съдържание на игрите с правила за 5–6-годишните се акцентува върху следните съществени признаци на речевите звукове:

1. Изграждане на практическата представа за качествата на гласните звукове и материализирането им чрез акустични ефекти. Обозначаване на гласния звук с червен цвят и овладяване на умения за представяне на непрекъснат и прекъснат поток от гласни звукове чрез подреждането на договорения знак върху звуковата решетка.

2. Уточняване местата на гласните звукове в кратки собствени имена и отбелязването им с червени квадрати върху звукова решетка. Разграничаване на гласните звукове под ударение от гласните звукове без ударение и обозначаването им с договорени цветни знаци – червен петоъгълник и червен квадрат.

3. Противопоставяне на гласните звукове спрямо съгласните звукове чрез сравняване на съществените им артикулационно-акустични признаци и въвеждане на синия квадрат като знак за твърдия съгласен звук в думата. За звуков анализ се предлагат само собствени имена, изградени от гласни звукове и твърди сонорни

или проходни съгласни звукове.

За 6–7-годишните деца значително се разширява познавателното съдържание на игрите с правила чрез конкретизиране на представата за речев звук със следните елементи:

1. Изграждане на умения за слухово диференциране на твърдите от меките сонорни съгласни звукове и въвеждане на син правоъгълник, чиято площ се равнява само на половината от площта на синия квадрат, за обозначаването на мекия съгласен звук в думата. При нагледното изобразяване на твърдия и мекия съгласен звук със син квадрат и със син правоъгълник се прие уподобяването на двата звука с по-голям и по-малък брат. В цветния модел това различие се показва посредством по-голямата височина на квадрата в знака за твърдия съгласен звук и по-малката височина на правоъгълника – за мекия съгласен звук. С еднаквата широчина на двете фигури се определя пространството, в което може да се разположи буквата, с която се отбелязват двата съгласни звука. Постепенното изменение на цветния модел се извършва целенасочено, за да се демонстрират пред децата звукобуквените отношения в думата.

2. Уточняване на противопоставянето между съгласните звукове по звънкост/незвънкост чрез възприемането на акустичните различия между проходните съгласни звукове в две форми на

думата. Чрез поставяне на отвесна лента върху синия знак се маркира мястото на променящия се звук в думата.

3. Усвояване на артикулационни умения за представяне на един и същ сонорен или проходен съгласен звук чрез удължаването на времето за произнасянето му или чрез интонационното му подчертаване в думата и отбелязването на тези различия върху цветния ѝ модел.

4. Разширяване на познавателния опит за звуковете чрез интонационно подчертаване на преградните и преграднo-проходните съгласни звукове в думата. Договаряне на правилата за изграждане на цветен знак за обозначаване на един звук, който се записва с две букви, както и на звукосъчетания, които се отбелязват с една буква.

След сравняването на резултатите, получени от експерименталното обучение на изследваните деца, с резултатите от случайна извадка от 5–7-годишни деца се очертаха следните съществени различия:

1. У децата от експерименталните групи се предизвиква и развива желание за цветно моделиране на звуковия състав на думата предимно чрез договарянето за подбирането и съставянето на най-подходящи цветни знаци, чрез които да се обозначи собственото име. За разлика от тях обучаваните по традиционната методика мо-

делират звуковия състав на думата чрез цветните знаци за гласните и съгласните звукове и значително по-често се ограничават само в изобразяването на звуковите отношения в звуковия поток.

2. Предвиденото постепенно усложняване на познавателното съдържание на игрите с правила се приема като стимул за опознаване на нови за децата съществени признаци на звуковете. До такава стимулиране на звуковия анализ и звуковия синтез не може да се стигне само чрез изискването за диференциране на гласните и съгласните звукове.

3. Чрез съставянето на най-подходящ цветен знак за звука в думата се създават условия за целенасочено усвояване на умствени операции за сравняване, обобщаване, диференциране, чрез които у децата се развиват умения за звуков анализ и звуков синтез на думата.

У децата от експерименталните групи се формират предпочитания към дейностите, в които могат да се ползват резултатите от заниманията им със звуковете. След ранжиране на тези предпочитания със статистическа значимост според U-критерия на Манн-Уитни се оказаха следните занимания:

1. Звуковите модели на собствените имена се ползват предимно за обозначаване на личната принадлежност на резултатите от приключената практическа

дейност. Най-често се построяват звуковите модели на собствените имена върху рисунките, апликациите, личните картони с решенията на поставените им задачи.

2. Звуковите модели на собствените имена се ползват за обозначаване на последователността, която трябва да се спазва за ползването на определена вещ, за участието в желана дейност, за реда на включването в игра с правила.

3. Чрез звуковите модели се оформят кратки съобщения за много отдалечени хора или за отсъстващи приятели.

Чрез условните цветни модели на звуковия състав на собствените имена от децата успешно се решават логически, лингвистични и логико-лингвистични задачи. Чрез тях се избягва еднообразието на умствените действия за откриване на звука в думата или за синтезирането на звука в звуковия поток на названието. Установи се, че 5-7-годишните деца могат да се справят с логически задачи за подбиране на материализирани цветни знаци, ако им се поставят следните условия:

– да вземат цветни квадрати за съставяне на звуков модел, в който се съдържат по-малко (повече) звукове;

– да осигурят цветни квадрати, с които да съставят звуков модел на дума с повече (с по-малко) гласни (съгласни) звукове;

– да отделят цветни квадрати за звуков модел, в който се съ-

държат еднакъв брой гласни и съгласни звукове;

– да изберат цветни квадрати за съставяне на звуков модел, в който гласните звукове са с определен брой повече (по-малко) от съгласните звукове.

Освен цветните квадрати в игрите с правила се включиха и звуковите схеми. Правилата за подбирането на звуковите схеми се формулираха според конкретността на предназначението им при решаването на логическата задача. Установи се, че у децата могат да се развият умения за уточняване на съответствие между ограниченията на звуковата схема и знаците за цветно моделиране на звуковия състав на собствените имена. От възлаганите логически задачи като достъпни и занимателни за децата се откриха следните:

– да се подберат три звукови схеми, върху които могат да се разположат само еднакъв брой звукови знаци (три, четири, пет);

– да се подберат три звукови схеми и да се подредят в колона, така че първата да бъде тризвукова, а всяка след нея да съдържа с един звук повече;

– да се подберат три звукови схеми и да се подредят в колона, така че първата да бъде петзвукова, а всяка след нея да съдържа с един звук по-малко от предхождащата я;

– да се подредят в редица звукови схеми по устни указания,

така че между тях да се остави пространство, в което да може да се помести мислено само един цветен квадрат;

– от предоставени звукови схеми да се построи колона и да се обясни правилото за изграждането ѝ.

Чрез лингвистичните представи на децата за гласните и съгласните звукове в думата се създават условия за решаването на следните задачи:

– да се изгради модел на кратка дума, която да се състои от гласен и съгласен звук. Да се посочат примери за имена на хора, в които се съдържа само един гласен и един съгласен звук;

– да се изгради модел на кратка дума, която се състои от съгласен и гласен звук. Да се съставят примерни имена на куклите, в които да се съдържа съгласен и гласен звук;

– да се изградят модели на думи от три звука, в които гласните и съгласните да се подреждат по различен начин. Да се посочат имена на хора, чийто звук състав да съответства на направените модели;

– да се изградят модели на думи от четири звука, в които гласните и съгласните да се подреждат по различен начин. Да се посочат примери за отделните модели;

– да се изградят модели на думи с повече от четири звука, в които гласните и съгласните да се

подреждат по различен начин. Да се посочат имена на хора, които да съответстват на моделите;

– да се довърши с цветен квадрат незавършен модел на собствено име и да се посочат примери.

В състава на третия вид логико-лингвистични задачи се съчетават уменията за осъществяване на основните логически операции посредством представите на речевите звукове. В тях уменията за сравняване на звуково сходство, по звукова разлика, по звуково сходство и разлика, както и уменията за обобщаване по един или няколко съществени звукови сходства, уменията за конкретизация се реализират посредством последователността на някои от изградените представи за гласните и за съгласните звукове, за твърдите и меките съгласни звукове, за звънките и незвънките съгласни звукове, за мястото на ударението в думата. От комбинациите на посочените представи се изгражда следната схема от задачи:

а) за установяване на звуково сходство:

– да се отбележи звуковото сходство на две двузвучни думи и да се посочат примери за изградени модели;

– да се отбележи звуковото сходство на три тризвучни думи и да се посочат примери за изградените модели;

– да се отбележи звуковото сходство на определен брой думи,

изградени от уточнен брой звукове и да се посочат примери за изградените модели;

– да се отбележи сходството между първия звук на собствено име и последния звук на друго, а след това да се предложат примери за подобна прилика;

– да се отбележи звуковото сходство между частите на определени думи (сричките им) и да се посочат примери;

– да се отбележи звуковото сходство между две собствени имена и да се посочат други подобни примери;

– да се отбележи звуковото сходство между частите (сричките) на две собствени имена и да се посочат други примери;

– чрез подмяна на звук в собственото име да се съставят повече отговори.

б) за установяване на звуково различие:

– да се сравнят две двузвучни думи, за да се определи различният им звук;

– да се сравнят две тризвучни думи, за да се определи различният им звук;

– да се сравнят две четиризвучни думи, за да се определи различният им звук;

– да се сравнят две четиризвучни думи, за да се определи различната им част.

в) за установяване на звуково сходство и на звуково различие едновременно:

– да се сравнят две двузвуч-

ни думи, за да се съставят групи от сходните и от различните им звукове;

– да се сравнят две тризвучни думи, за да се съставят групи от сходните и от различните им звукове;

– да се сравнят две четиризвучни думи, за да се съставят групи от сходните и от различните им звукове;

– да се сравнят думи, които имат еднакъв звуков състав, но се различават по мястото на ударението им;

– да се сравнят собствени имена, които се различават по твърдост/мекост само на един от звуковете им, а останалите звукове в тях са сходни;

– да се сравнят собствени имена, които се различават по звънкост/незвънкост само на един от звуковете им, а останалите звукове в тях са сходни;

г) за обобщаване на групи по звуковото им сходство:

– групиране на названия, които си приличат само по определен звук и той се намира на уточнено място;

– групиране на собствени имена, които си приличат по определена част (сричка) и тя се намира на уточнено място;

– групиране на собствени имена, които си приличат само по мястото на ударението в тях;

– групиране на собствени имена, които си приличат по определена част (сричка), върху ко-

ято пада ударението в тях;

– групиране на собствени имена, които си приличат по твърдостта или по мекостта на определен звук в тях;

– групиране на названия, които си приличат по звънкостта или по незвънкостта на определен звук в тях.

д) отделяне на едно от няколко предоставени собствени имена въз основа на липсващ му съществен белег:

– звук, който се намира на определено място в останалите собствени имена;

– сричка, която се намира на определено място в останалите собствени имена;

– ударение, което се намира на определено място в останалите собствени имена;

– един от съгласните звукове, маркиран на определено място, се противопоставя по твърдост/мекост в другите собствени имена;

– един от съгласните звукове, маркиран на определено място, се противопоставя по звънкост/незвънкост в другите собствени имена.

Чрез посочените задачи за сравняване, обобщаване и конкретизиране на звуковете в думите се създават най-съществените предпоставки за звуков анализ и звуков синтез на думите. Посредством игровата мотивация на целта, чрез която съиграчите се стимулират да участват в игрите с правила,

анализът и синтезът на звуковете се представят в тяхното единство. Върху това единство на двете мисловни операции се реализират и всички интелектуални занимания както в прехода от устната към писмената реч, така и в процеса на тяхното непрекъснато усъвършенстване. Единството между звуковия анализ и звуковия синтез се онагледява чрез целенасочени изменения в звуковия поток на значещата дума. С разместванията, отнеманията и допълванията, на цветните модели се стимулира разбирането на връзката между слуховия образ на звуковия поток на думата и зрителното му представяне посредством цветни знаци.

Към предложените познавателни задачи могат да се прибавят и други варианти, тъй като от богатото разнообразие на звуковия състав на собствените имена в българския език могат да се подберат и други примери. Основното предназначение на практическите и умствените действия с речевите звукове се заключава в постепенното изграждане и уточняване на обобщената представа за отделния речев звук, който се реализира в думите посредством конкретните си варианти. Тези преходи от обобщения звук тип към конкретния му звуков вариант в думата непрекъснато се осъществяват както при четенето, така и при писането. Затова слуховите и артикулационните игрови действия трябва непрекъснато да се

обогатяват чрез познавателното съдържание на игрите с правила. От проведеното изследване се установи, че познавателните задачи за цветно моделиране могат успешно да се решат, ако на децата се предоставят два основни цвята за представяне на противопоставянето между гласните и съгласните звукове, както и правила за съобразяване на звуко-буквените отношения в думата. В условията цветен звуков модел на думата трябва постепенно да се включват знаците за съществени признаци на звуковете в думата, които не могат да се ограничат само в противопоставянето на гласни и съгласни. Необходимо е учебното съдържание за подготвителното обучение по четене и писане да се обогати с информация за ударението в думата, както и за противопоставянията по твърдост/мекост, звънкост/незвънкост на съгласните звукове. Тези съществени признаци на звуковете следва да се включат във формулировките на познавателните задачи за откриване на звуково различие, на звуково сходство, на звукова прилика и

звукова разлика едновременно, на звукови обобщения и конкретизации. Чрез тези мисловни операции със звуковете се формират най-важните предпоставки за усвояване на звуковия анализ и звуковия синтез от децата в предучилищна и начална училищна възраст.

В заключение следва да се отбележи, че условното цветно моделиране на звуковия състав на думите служи за осъществяването на три основни образователни цели: идентифициране на речевия звук чрез подходяща нагледна опора, с която се предразполага усвояването на звуко-буквените отношения; изграждане на зрително поле и на умения за целенасочени действия в него, за да се осъществи конкретна познавателна цел; усвояване на практически и умствени действия с речевите звукове, за да се разбере определен смисъл или да се изгради звуков образ. Реализирането на тези образователни цели може успешно да се осъществи в подготвителното обучение по четене и писане с 5-7-годишните деца в детската градина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Активността на детето в детската градина. Програма. Под ред. Н. Витанова. С., 1993.
2. Ангелов, Б. Подготовка за оgramотяване в системата на обучение по роден език в детската градина. – В: Подготовка на децата за училище. Под ред. проф. д-р Е. Петрова. С., 1989.

3. Бугрименко, Е. А., Г. А. Цукерман. Чтение без принуждения. – Знание, М., 1987.
4. Данаилов, Й. Дидактични игри. С., 1980.
5. Даскалова, Ф. Диагностика в обучението по роден език. Бл., 1987.
6. Даскалова, Ф. Г., И. К. Колева. Тетрадка по роден език в детската градина № 1 и № 2. С., 1991.
7. Даскалова, Ф. Занимания по четене в детската градина. – Предучилищно възпитание. С., 1994, № 1.
8. Даскалова, Ф. Методика на обучението по роден език в детската градина. С., 1991.
9. Егоров, Т. Г. Психология овладения навъком чтения. – Изд-во АПН РСФСР, 1953.
10. Журова, Л. Е. Обучение грамоте в детском саду. М., 1974.
11. Здравкова, Ст. и др. Буквар. С., 1991.
12. Здравкова, Ст. Методика на обучението по български език и литература в началните класове. С., 1992.
13. Невская, Л. Н. Психологические предпосылки обучения детей дошкольного возраста слитному чтению. Канд. дисс. М., 1975.
14. Петрова, Е. и др. Роден език (методическо ръководство). С., 1986.
15. Русинова, Е. П. и др. Програма за възпитание на детето от две до седемгодишна възраст. Книга за учителя. С., 1994.
16. Старжинская, Н. С. Обучение дошкольников элементам орфографии на занятиях по грамоте. Канд. дисс. М., 1977.
17. Эльконин, Д. Б. Как учить детей читать. – Знание, 1976, № 4.

COGNITIVE POSSIBILITIES OF 5-7-YEARS OLD CHILDREN FOR REPRESENTING WORD SOUNDS BY COLOURS

Veselina Petrova

In the article are systematized the results of modern researches on the influence that the representing of word sounds by colours has upon the development of the cognitive possibilities of 5-7 years old children, so that they can acquire the speech sounds. Here, in the article, are proved the developing functions of illustration by colour symbols for acquiring the sound analysis and sound synthesis of the word, under the conditions of preparatory instruction in reading and writing in the kindergarten.

Through the results of the psychologo-pedagogical research are specified the pedagogical tasks, through which in 5-7 years old children is formed a system of cognitive skills for: identifying a speech sound by colour symbols; marking a colour model of the sound complex of a word; purposeful changing of a definite colour model for representing another word.